

NÁRODNÍ SYSTÉM MEZIKNIVHOVNÍCH SLUŽEB

Hanuš Hemola – Jindřiška Pospíšilová, Národní knihovna ČR

České knihovnictví se nachází v etapě, které kolegové v zahraničí říkají „permanentní změna“. Možná je to cílový stav a předznamenání totálního zhroucení tradičního knihovnického světa. Spíše však lze předpokládat, že změny legislativního, ekonomického i technologického rámce a v neposlední řadě informační globalizace způsobí to, že se současnou transformací staneme krásnějšími, účelnějšími a veskrze lepšími. Nelze si nepovšimnout faktu, že vždy raději o změnách mluvíme jako o transformaci. Zní to vznešeněji a jakoby podvědomě cítíme, že takto ty změny sami řídíme, kultivujeme a víme k čemu směřují. Připojme se tedy k tomuto obecnému doufání a pokusme se přispět malou troškou do mlýna ke komplexní transformaci českého knihovnictví vymodelováním nového, efektivního, kooperačního systému knihoven pro oblast meziknihovnických služeb. Nebojme se ho tedy nazvat tím povznášejícím termínem – národní systém meziknihovnických služeb. Tento příspěvek je předložen jako východisko k diskusi o tomto systému v sekci meziknihovnických a referenčních služeb.

Na úvod je nutné stručně vymezit dva základní pojmy, se kterými budeme operovat:

- **meziknihovnické služby** (dále MS) jsou definovány knihovním zákonem jako soubor výpůjčních, informačních a reprografických služeb, které mezi sebou uskutečňují knihovny s cílem zpřístupnit svým uživatelům knihovnické dokumenty bez ohledu na místo jejich uložení, ¹
- **národní systém meziknihovnických služeb** (dále NSMS) lze charakterizovat jako soubor opatření, doporučení, příp. kooperačních dohod s cílem zpřístupnit uživatelům knihoven knihovnické dokumenty bez ohledu na místo jejich vzniku a uložení. ²

---

¹ Zákon č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (dále knihovní zákon), § 2, odst. d)

² Bohužel ani knihovní zákon, resp. další normativní dokumenty, jakož i Česká terminologická databáze z oblasti knihovnictví a informační vědy neuvádí charakteristiku tohoto termínu, nejbližší jsou v TDKIV termíny:

- **národní knihovní systém/národní systém knihoven** - systém knihoven v rámci státu, fungující na bázi informačních technologií, umožňující propojení a účelnou spolupráci bez ohledu na resortní příslušnost a zapojený do

MS patří k základním nástrojům zpřístupnění knihovních fondů. K tradičním službám výpůjčním, reprografickým a informačním v současné době připojujeme i všechny služby typu document delivery (dodávání dokumentů). Ve vyspělém knihovnickém prostředí se proto častěji hovoří o sdílení, resp. dodávání zdrojů než pouze o MS. MS vycházely vždy ze skutečnosti, že žádná knihovna nemůže vlastnit veškerou literaturu, kterou její uživatelé potřebují a oprávněně požadují k uspokojení svých informačních potřeb. Není tomu tak ve vyspělém a ekonomicky silném „západním světě“, natož v našich podmínkách. České knihovny se potýkají s nedostatkem finančních prostředků na nákup informačních zdrojů, proto k uspokojení potřeb uživatelů stále více využívají MS, vnitrostátní či mezinárodní. Proto se knihovny v celém světě snaží vytvářet a kultivovat systém meziknihovní spolupráce, vzájemného sdílení zdrojů, poskytování služeb. Nelze pominout však skutečnost, že v době velmi snadné dostupnosti informací o existenci i uložení informačních zdrojů, tradiční MS založené na principu reciprocity nestačí. Stále více do meziknihovní spolupráce promlouvají ekonomické principy, finanční spoluúčast na realizaci požadavků. Byť se v našem prostředí tomu bráníme, nelze před tímto silicím tlakem zavírat oči. Knihovní zákon nevytvořil pro MS ideální podmínky, přesto i v jeho rámci lze některá opatření realizovat tak, aby nebyl narušen princip vzájemné výhodnosti. V současnosti rámec MS (lze též říci - národní systém) v České republice tvoří:

- knihovní zákon
- vyhláška č. 88/2002 Sb. /³
- metodické pokyny pro meziknihovní služby v České republice /⁴
- doporučení Ústřední knihovnické rady pro meziknihovní služby

---

mezinárodní spolupráce. Cílem národního systému knihoven je zabezpečit občanům rovný přístup k informacím publikovaným v jakékoliv formě a na jakýchkoliv médiích a poskytovat komplexní knihovní a informační služby

- **kooperační systém knihoven/meziknihovní kooperace** - informační systém založený na různých formách spolupráce mezi knihovnami. Kooperační systémy mohou být zaměřeny na budování souborných katalogů, sdílenou katalogizaci, meziknihovní výpůjční službu, koordinaci doplňování knihovních fondů apod. a budovány na regionální, národní nebo mezinárodní úrovni.

³ Vyhláška č. 88/ 2002 Sb. Ministerstva kultury k provedení zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) – dále **vyhláška**

⁴ Metodické pokyny pro meziknihovní služby v České republice, Organizace a metodika, Národní knihovna ČR 2002, http://www.nkp.cz/refer_centrum/mvs_metpokyny.htm - dále **metodické pokyny**

- program UAP (všeobecné dostupnosti publikací) a doporučení IFLA
- Knihovní zákon ukládá provozovateli knihovny zajistit všem rovný přístup k veřejným knihovnickým a informačním službám. MS patří dle knihovního zákona mezi služby základní, které jsou poskytovány bezplatně s výjimkou meziknihovních reprografických služeb a mezinárodních meziknihovních služeb. Provozovatel knihovny může požadovat úhradu vzniklých nákladů (většinou náklady na balné a poštovné) a je povinen vést evidenci meziknihovních služeb. Zároveň knihovní zákon stanovuje sankce za nedodržení ustanovení MS jako služby základní (§ 20) a při nedostatcích v evidenci MS (§ 19).

Vyhlaška specifikuje v § 2 údaje, které musí být povinně uváděny na všech typech žádanky MS (klasické, faxové, zaslané pomocí e-mailu, www formuláře) a v § 3 zavazuje vyjmenované knihovny k povinnosti zajišťovat mezinárodní meziknihovní služby a zároveň také k metodické pomoci dalším knihovnám, pokud by tuto službu chtěly zajišťovat samostatně.

Metodické pokyny mají pomáhat všem knihovnám při praktickém poskytování MS a to ať z hlediska žádající, tak i dožádané knihovny.

Doporučení IFLA k otázkám MS jsou zaměřena jednak prakticky – návrhy nových možností a pomůcek, které souvisejí s rozvojem informačních a komunikačních technologií při poskytování těchto služeb (např. doporučení k používání e-mailu, faxu, kódů MS), příp. stanovují obecné zásady poskytování MS, které mohou jednotlivá národní centra MS aplikovat na konkrétní podmínky své země. Tyto zásady stanovují za základní okruhy:

- národní odpovědnost za dostupnost dokumentů vydaných na území konkrétního státu,
- vytvoření národního výpůjčního systému, pravidel k zasilání a vyřizování požadavků,
- vytvoření zásad poskytování mezinárodních meziknihovních služeb (national policy for international interlending),
- copyright,
- odpovědnost za poškození a ztrátu dokumentu,
- poplatky a platební procedury.
- Každá země má za povinnost prostřednictvím svého národního centra zpracovat „národní model“ (vybudovat NSMS), tedy soubor pravidel, pokynů a opatření pro MS, který by měl obsahovat a řešit:
  - definici MS,
  - vyjmenování základních obecných principů,
  - informace o pomůckách k zajištění MS,
  - zásady bibliograficko-lokačního ověření požadavku,
  - žádanky, zasilání objednávek,
  - opracování žádanky,
  - zaslání požadavku, výpůjční lhůta, vracení, prodlužování,
  - odpovědnost za škody a ztrátu,
  - poplatky,

- statistika.

Většinu z uvedeného řeší již nyní metodické pokyny, jejichž obsahem jsou především popisy operací spojených s objednáváním a vyřizováním konkrétního požadavku. Co nám v tuto chvíli chybí, jsou definice obecných principů a především jasná pravidla týkající se úhrady nákladů za poskytování MS. Poslední bod – statistiky MS jsou řešeny v rámci ročního statistického výkazu, který knihovny povinně zpracovávají na základě požadavku zřizovatele či Ministerstva kultury jako garanta evidence knihoven. Určitým doplňkem, snad morálním krédem, kodexem dobrých mravů v MS by mělo být připravované „desatero“, jehož první prezentace proběhne v rámci vystoupení na této konferenci.

Mimo již výše uvedené dokumenty poskytování služeb ovlivňuje, a to nejen meziknihovních, především autorský zákon⁵. Knihovněm autorský zákon přiznává tři druhy licencí k poskytování služeb – zákonnou, smluvní a volné užití. Dle zákonné licence mohou knihovny poskytovat výpůjčky a kopie pro osobní potřebu, údaje z databází pro osobní potřebu a pro nevýdělečné potřeby výuky a vědeckého výzkumu. V rámci smluvních licencí je zpravidla zvýhodňováno užití pro osobní a studijní potřebu a pro nevýdělečné užití pro potřeby výuky a vědeckého výzkumu. Vždy se však jedná o nekomerční užití. V souladu s tímto se doporučuje knihovnám začlenit do svých pravidel poskytování MS prohlášení, v němž je uvedeno, že knihovna je pouze zprostředkovatelem objednávky a že se jedná o vyřizování žádosti na výpůjčku/kopii pro osobní potřebu koncového uživatele.

Knihovní zákon přiděluje určité koordinační úkoly jednotlivým knihovnám v systému knihoven. Funkci Národního centra meziknihovních služeb plní Národní knihovna ČR. Ta ve spolupráci s krajskými knihovnami (krajská centra MS) a s odbornými knihovnami (centra MS pro danou specializaci) má za povinnost připravovat a vydávat materiály k této problematice (např. metodické pokyny). Diskusi a následnou kultivaci NSMS vidíme právě ve spolupráci dvou okruhů/úrovní MS – regionální/krajské a oborové. Hlavním úkolem institucí, které plní funkce center MS na všech úrovních, je zabezpečit rozvoj MS v dané, resp. dohodnuté působnosti a budování souborného katalogu jako základního nástroje nezbytného k zajištění poskytování MS.

Těžištěm NSMS by měly být především regionální systémy, které se řídí národními pravidly a pravidly, která reflektují specifika konkrétního regionu. Zásadním pravidlem v rámci regionálního systému je význam přednostního využívání zdrojů uvnitř daného regionu se zřetelem k rovnoprávnému přístupu k informačním zdrojům pro všechny obyvatele regionu a to především na základě kvalitně budovaného souborného

---

⁵ Zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů – dále **autorský zákon**

katalogu. Další součástí jsou specializované systémy vytvářené odbornými knihovnami a systémy pro instituce, které používají shodný knihovnický systém (např. SKAT – Lanius).

Placení meziknihovnických výpůjčních služeb

Problematické účtování úhrad za poskytnutí vnitrostátní meziknihovnické výpůjční služby se vedle četné diskuse v rámci koordinačních orgánů na celostátní i regionální úrovni. Na základě závěrů jednání Komise pro služby v květnu roku 2002⁶ a diskuse o problematice meziknihovnických služeb v novém právním prostředí na konferenci Knihovny současnosti 2002 svolala NK ČR poradu k problematice meziknihovnických služeb s cílem připravit doporučení vztahující se k jednotnému a koordinovanému systému plateb v meziknihovnických službách ČR, která se uskutečnila 21. listopadu 2002 v Moravské zemské knihovně v Brně.⁷ V souladu s plněním funkcí národního centra meziknihovnických služeb vyzval ředitel NK ČR k jednání ředitele, resp. jejich zmocněnce pro toto jednání z následujících institucí:

- knihovny pověřené krajskými funkcemi,
- specializované knihovny, bývalé ústřední knihovny sítí,
- velké městské knihovny,
- představitele významných sdružení knihoven, resp. jiných paměťových institucí.

Účastníci jednání se dohodli na podpoře bezplatného poskytování MS. Situace se však vyvinula jiným způsobem a v současnosti považujeme za účelné opět širšímu fóru předložit novelizovaný návrh způsobu plateb a dotáhnout do oficiálního vydání vypracované doporučení Ústřední knihovnické rady.

Návrh řešení placení vnitrostátních meziknihovnických výpůjčních služeb

1. **Zdarma** – tato varianta, i když se zdá nejjednodušší a snad i logická, je ovšem za současné situace nejméně reálná. Bylo by nutné vytvořit atmosféru pro určitý typ společenské smlouvy, závazku všech zřizovatelů a provozovatelů knihoven, aby si neúčtovali vzájemně náklady. Nemáme v současné době dostatečné nástroje, abychom mohli knihovny, které vybočí z řady nějakým způsobem postihnout, proto považujeme tuto variantu za neperspektivní.
2. Další řešení jsou již v rovině **placení**. Otázkou zůstává způsob a rozsah. Na základě zkušeností s využíváním zahraničních informačních zdrojů lze říci, že nejjednodušším řešením je správa kont

---

⁶ http://www.nkp.cz/refer_centrum/komise/komise_2002_zapis.htm

⁷ HEMOLA, Hanuš. Koordinační porada k problematice meziknihovnických služeb.

Ikaros [online]. 2003, č. 1. [cit. 2003-07-21]. Dostupný na WWW: <http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200212043> ISSN 1212-5075

u souborného katalogu, tedy navázání administrace na souborný katalog (např. OCLC, SUBITO). Toto řešení předpokládá kvalitní souborný katalog, do kterého budou knihovny přispívat nejen z důvodu „výhodnosti“ a zrychlení při poskytování služeb, ale i celkovému zjednodušení administrace a přenesení části činnosti do systému. V současné situaci lze použít pouze varianty, které využívají následující možnosti:

- a. **recipročně** – tedy zdarma do pokrytí stejného počtu výpůjček, výpůjčky nad tento limit budou placené, využití dvoustranných a vícestranných dohod mezi knihovnami,
- b. účtování každé výpůjčky formou zaslání **faktury** (preferování souhrnné faktury za určité časové období) - faktury jsou již nyní využívány,
- c. účtování jednotlivé výpůjčky formou stanoveného platidla/**kupónu**, např. použít tzv. Coupon Réponse (CRI) případně vytvořit speciální kupóny, případně přejít již na mezinárodní kupónové platidlo IFLA Voucher. Každá z variant nese určité náklady na administraci systému (kupování, vracení nevyužitých kupónů etc.), které by na sebe musela vzít jednotlivá centra MS, která k těmto funkcím jsou personálně i materiálně vybavena,
- d. **kombinovaný způsob**, v rámci regionu zdarma, mimo region účtovat za využití výše popsaných možností.

Doporučení Ústřední knihovnické rady - návrh

Ústřední knihovnická rada v zájmu vytvoření vyváženého a na principu reciprocity fungujícího systému meziknihovnických služeb v České republice, jehož cílem je zpřístupnit uživatelům knihoven knihovní dokumenty bez ohledu na místo jejich uložení, **se tímto doporučením obrací na:**

1. **Zřizovatele a provozovatele knihoven** (ve smyslu zákona č. 257/2001 Sb. o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb - knihovní zákon - dále jen KZ), aby se zdrželi účtování úhrady nákladů na dopravu knihovního dokumentu (dle § 14, odst. 4, 3. věty KZ) v rámci poskytování meziknihovnických výpůjčkových služeb mezi knihovnami v České republice (dožádaná knihovna nebude účtovat žadající knihovně);
2. **Krajské knihovny a jejich zřizovatele** (zejména dle §§ 3 a 11 KZ), aby jako krajská centra meziknihovnických služeb (§ 11, odst. 2, písm. c) vytvořily podmínky pro fungování krajského systému meziknihovnických služeb a v rámci svého regionu poskytovaly meziknihovnické výpůjčkové služby ze svých knihovnických fondů zdarma;
3. **Knihovny s celostátní působností** (příjemci úplného povinného výtisku neperiodických publikací - podle zákona č. 35/1995 Sb. o neperiodických publikacích ve znění zákona č. 320/2002 Sb. o změně

a zrušení některých zákonů v souvislosti s ukončením činnosti okresních úřadů a příjemci úplného povinného výtisku periodických publikací podle zákona č. 46/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů) - Národní knihovnu ČR, Moravskou zemskou knihovnu v Brně a Vědeckou knihovnu v Olomouci – aby nepožadovaly úhradu nákladů na dopravu knihovního dokumentu ve smyslu § 14, odst. 4, 3. věty KZ a poskytovaly meziknihovní výpůjční služby ze svých knihovních fondů v celé České republice zdarma.;

4. **Všechny knihovny v České republice**, aby primárně využívaly systém meziknihovních služeb svého regionu, kraje a příslušné krajské knihovny.

Co tedy zbývá??

Prodiskutovat znovu předložené návrhy a přijmout systém plateb a „desatera“, vydat doporučení ÚKR a všechny uvedené dokumenty uvést v praktický život v našich knihovnách a tím samozřejmě alespoň trošku přispět k efektivitě nově konstituovaného NSMS.